

Даниел ИВИН

## ЋИЛАСИ

Понекад ми се у читању или размишљању о Црној Гори ствара дојам да та земља и њени људи долазе из царства бајке. Причињава ми се да је онај сплет планина у некој измаглици снова, нешто као сурова појава у дјетињем маштању, нешто између стварног и измишљеног. Па зато и у стварности, крене ли се данас од Дубровника уз обалу мора на југ према Котору, убрзо се појављују планински врхови Црне Горе, који се – гледани овако, из ове аутомобилске и туристичке цивилизације – доимају несувремено, неприлагодљиво овом нашем потрошачком животу. Доча-рава се зато лако како ова брда скривају пропланке и удолине насељене легендама и људима који су као залутали у данашњицу, исто као што би неки стари народни еп залутао у прозу сувременог романа.

Па ипак, теј еп о Црној Гори састављен је од истинске људске крви и меса, а стваран је стотине и стотине година на тлу које није много веће од пространства цијелокупног Лондона, док број Црногораца на њему тек је нешто више од пола милиона. На том малом и суровом дијелу Бал-кана ово осамљено племе горштака стварало је повијест која се не пише у прози као уџбеник, него у стиховима, у народним десетерцима, као по-рука и завјет.

Посебност Црногораца од осталих Срба започиње негдје у XIV сто-љећу, кад Турци продиру у Европу. Заправо, име Црне Горе први пут појављује се већ крајем XIII вијека али у то вријеме она је само једна по-крајина у склопу српске краљевине под снажном династијом Немањића. Након пропасти ове моћне државе Срба у битци са премоћним Турцима 1389. на Косову пољу, Црна Гора пада под власт Истамбула, исто тако као и остали српски крајеви. Међутим, захваљујући својој планинској неприступачности и постојању племена са извјесном организираношћу, турска власт заправо никада није у потпуности успостављена. Већ од са-мог почетка тог малог посебног односа – дакле, туђинске власти која ни-

када није у цјелости заведена и поданика који никада нису до краја покорени – Црногорци успијевају очувати неке самоуправности, па чак и стећи нове, а то их почиње одвајати од осталих Срба. Они нису у вазалном односу према спахијама, они имају своје судове, а обавезе да дају помоћ турској војсци вриједе само на њиховој земљи. Ове аутономије, заједно са географском неприступачношћу и чињеницом да се земља налази на осјетљивом граничном подручју Турске царевине према Млетачкој републици, омогућиле су Црногорцима независни живот родова и братства. Осим тога, црква је имала мало посједа, а како других феуда није ни било, свака је кућа имала своју окућницу земљишта.

Мислим да су то били главни чиниоци стварања духа самосталности и једнакости код тих храбрих брђана. И зато, кад су у XVII стољећу Османлијски феудалци покушали докрајчити или барем смањити ову извјесну независност и слободу, наишли су на снажан отпор Црногораца. Опасност их је уједињавала и у том отпору према туђинцима они су постајали све више свијесни своје посебности, па отуда и народности, што је све скупа повољно утјецало на развој првих почетака државности. С обзиром на то да црква није била никаква повлаштена феудална власт изнад народа, него је сиромаштвом била изједначена са свим осталим малопосједницима, њени су свећеници живјели исти онај живот као и сви други и зато су црквене владике – као поглавари једине организоване институције – неминовно бирани да воде народ у борби и да њиме управљају у миру.

Први значајнији владика је Данило Петровић Његош крајем XVII и почетком XVIII вијека. Након њега скоро сви владике долазе из његовог рода Петровића из села Његуша, а са њима и наслијеђе и трајање борбе против некрста и туђинаца, борбе за част и слободу, борбе кржаве и сталне.

„Нека буде борба непрестана,  
нека буде што бити не може...”

Временом непокорност и јунаштво постају карактеристичне особине Црногораца, дакле неопходно и само по себи разумљиво својство, као и очни вид, дар говора или спретност руку. Зато је ту свака плашљивост увећана и примјећује се двоструко јаче, а свако издајство срамотније него другдје и осуђује се немилосрдно и криво. У оваквом живљењу и реду појмова природна смрт постаје једино погибија на бојишту. Тако настају и мотиви, а мит ствара легенде о јунаштву, бунтовништву и издајству, о окрућности и слободи.

Ту је, на таквом тлу и у таквим околностима, рођен Милован Ђилас.

Вјерујем да је легенда о његовом поријеклу и постанку имена Ђилас истинита исто онолико колико су истините и све друге црногорске ле-

генде. Она није била уписана у књигама или другим записима, него је у разговорима на вечерњим сеоским посјелима преношена са оца на сина, па је тек Милован описао у својим мемоарима и ја се углавном придржавам његовог причања, писменог и усменог.

Негдје под крај XVIII стољећа, дакле у дане кад је Француска револуција потресла Европу и Наполеон кренуо да освоји, у црногорском братству Војиновића била је једна одлучна и темпераментна жена, која је млада остала удовица. Звала се Добрана и живјела у селу Жупа недалеко од Никшића, а загледала се у неког млинара толико силовито да је изгледало као да се напосто *заскочила* на човјека, или – како се то у оном крају зна рећи – *ћиснула се*. Људи к’о људи, отада почели да је називају *Бисна*, дакле она која се заскочила или ритнула. Ватрена жена је сувише отресито показивала колико је тај надимак смета, па је злобан свијет још упорније пратио тим именом, те је јадна и остарила као баба Ћисна, или *Ћиласка*.

Њена дјеца наслиједила су тај надимак и људи су их називали *Ћиласи*, иако су се они упорно изјашњавали као *Војиновићи* и очито показивали да не прихватају ново презиме, сматрајући га још увијек погрдним именом. Можда би тај надимак заиста временом отишао у заборав, па би се потомци бабе Ћиласке опет мирно презивали Војиновићи, да њен унук Марко није израстао у човјека силовите необузданости.

Већ у раној младости одметнуо се у *хајдуке* и убијао османлије гдје год их је стигао и како год је знао. Турци су га коначно ухватили, али им је он још брже побјегао из тамнице у Никшићу и људима – говорећи све више о њему – није било довољно да га сад називају једноставно Марко Војиновић, него су истицали да је то *онај Марко од бабе Ћиласке*, или кратко *Марко Ћилас*. Он се, међутим, и даље противио том имену и наставио са хајдуковањем, све док га није велики државник и још већи пјесник Петар II Петровић Његош позвао у своју личну стражу за перјаника, да његову махниту ћуд усмјери у смишљеније и добре сврхе.

Владика је у вријеме својег владања од 1830. до преране смрти 1851. цијелом својом снагом духа и ума настојао да у његовој малој држави уведе ред и закон, па се ни непријатеља више није могло убијати дивље и гдје ко стигне, него по неком реду и закону. Привидно припитомљени хајдук Марко није то у потпуности схватио или прихватио, те је убрзо прекршио и утврђени ред и војну дисциплину и задану ријеч. Кад је, након завршених преговора, као службена пратња водио два турска изасланика натраг према њиховој граници и кући, изненада их је обојицу убио. Послије тога није се ни враћао свом владару у Цетиње, него је остао у планини и шуми, како је навикао готово читавог живота. Осамио се у једној планинској шпиљи и чобани су га често виђали како у њој гула и пјева самом себи, па су је по њему назвали *Маркова ђећина*. Ту, у

тој дивљини, покушао је саставити заједљиве стихове пригодном смрти Његошеве, пред којиме је бјежао и сакривао се, али је ипак на свој начин дубоко поштовао тог свог владара.

„Кад Владика Раде умираше  
Свијет му се душом уклињаше;  
Три недеље киша нахођаше...”

Ето, такав је био човјек Марко Ђилас, па је и живот завршио хајдучки. Према наредби новог црногорског владара кнеза Данила Петровића Његоша чета војника под командом капетана Акице Ђоровића опколила је пећину, те су лијепим ријечима измамили осамљеника ван, а онда из свих пушака запуцали у њега. Срушио се, још увијек жив хтио нешто рећи, али пришао је Акица и ставио цијев кубуре равно пред Маркова уста и усмртио га.

Премда је кнез Данило главни виновник овог уморства, његово дјеловање – узевши у цјелини – треба у много чему похвалити. Већ у самом почетку владања, које започиње 1851 – иако је тада тек 25 година стар – он успијева испословати да му сенат додијели назив *кнеза*, па је тако први владика који и формално постаје суверен државе. У то вријеме Црна Гора износи око 5.000 km<sup>2</sup>, а број душа на том брдовитом тлу једва да је прелазило 100.000, од којих су преко 90% били земљорадници у тешко приступачним селима. У такозваним градовима живјело је можда 10.000 људи, односно такозваних грађана прве генерације, а сви скупа посједовали су тек око 200 малих занатских радњи. У таквим приликама млади кнез уводи пасоше за путовања, затим царину, па и остале сличне новотарије. Његовим потицајем први младићи из Црне Горе одлазе на школовања у европске метрополе и међу њима је његов нећак и будући наслједник Никола. Касније и сам путује, па га у Паризу прима са пуним уважавањем цар Наполеон III, а признање независног владара добива и од царских дворова Аустрије и Русије. Кад је недуго затим на Париском конгресу Русија напустила подршку Црној Гори и препустила је турској самовољи и њеним тежњама, кнез Данило је показао одлучност правог државника. Он изазива сукоб са турском царицом да покаже и коначно увјери европске дворове о снази и независности Црне Горе, па је чак извојевао велику побједу у тешкој битки на Грахову 1858. Нажалост, двије године касније убио га је у Котору неки озлојеђени поданик.

У свом настојању да Црногорце европеизира одлучно и брзо, кнез Данило је неминовно морао наићи и на остатке хајдучије, у народу омиљене и опјеване у његовим пјесмама, али све више у сукобу са друштвеним поретком и законима државе. На том путу према цивилизацији

Марко Ћилас био је једна од познатијих жртава и како није имао дјеце да му – према црногорском народном и неписаном закону – пођу осветити смрт и убију тог Ћоровића, остао је једино млађи брат Маринко да понесе ново презиме, али не и да се освети, јер је био друкчији. Повучен и миран, тај други унук бабе Ћиласке предао се сав породици и муко-трпном сељачком раду. Презивао се Војиновић, али сав свијет наоколо називао га је Ћилас, у прво вријеме да му истакну сродство са старијим братом, а кад је овај убијен, онда су једноставно из навике наставили да га тако зову. Можда би временом мирни али упорни Маринко бацио у заборав надимак своје баке и брата Марка да није његов син Алекса ста-сао у момка снажна духа и велике храбрости.

Алекса је као дијете знатижељно слушао маштовита причања о подвизима свог стрица којег су сви називали Ћилас. И зато, кад би га упитали за име, дјечак би се замислио.

– Алекса Војиновић – одговорио би мирно, а онда додао нагло и одлучно – од Ћиласа... Алекса од Ћиласа!

Тако је дјед Милована Ћиласа већ од малена својевољно и поносно присвојио надимак стрица за презиме себи и својему потомству.

И не само то, него је неколико година касније осветио својег омиљеног стрица онако како – према стољетној традицији Црногораца – треба чувати част породице, рода, братства. Догодило се то једног дана кад је Алекса (сад већ наочит младић) осамљен орао њиву. Наишао туда на коњу силни капетан Акица Ћоровић са два наоружана пратиоца.

– Помого ти Бог, момче! – поздрави коњаник у пролазу, али младић шути, не отпоздравља, него иде даље за плугом.

Повређени моћник заустави коња и врати га корак натраг. Момак такођер заустави свог коња упрегнутог у плуг. Сад сви, и пратиоци на одстојању у позадини, непомично стоје као да су укупани и нешто очекују, само се из бијесних очију Ћоровића наслућује немир који је увреда узбуркала у њему. Он одозго, са коња, шутке проматра младог Ћиласа, који мирно стоји пред њим и гледа га равно у очи.

– А што ми, пашче, не примиш Бога и оздравиш?! Пази се, јер бих те могао убити као стрица... – коначно просикће капетан, па нагло подбоде коња и одјури са пратњом.

Алекса потрчи кући и мајку превари како отац поручује са планине да му треба пушка, јер вукови наваљују на овце. Мајка је из закључане шкриње бојажљиво извадила стару кубуру и дала је сину. Сретан и узбуђен он појури пречицом кроз шуму и дочека у засједи капетана и његове стражаре. Искочио је пред коња и пуца мрском Акици равно у прса. Погођен у срце коњаник се срушио и остао на мјесту мртав, а ова легенда – како је млади Ћилас осветио хајдука Марка – почела је да живи и да се преноси.

Глас о убиству Акице Ђоровића нагло се проширила Црном Гором и стигла у Цетиње. Храбри осветник морао је бјежати, ако је хтио сачувати главу, јер крвна освета кажњавала се оштро. Најближе мјесто ван домашаја црногорских власти био је Никшић, у то вријеме још увијек под турском управом. Тако је Алекса, ради освете над оним истим хајдуком који је читав живот водио свој властити рат против Турака потражио заштиту код тих истих Турака. Готово невјероватно, али не и за ондашњу Црну Гору у којој је осјећај народне и државне припадности још увијек недољоно јак, а припадност породици и братству од давнине изузетно снажан.

У то вријеме Никола Петровић Његош већ је започео своје дугогодишње владање и та мала државица на југоистоку Европе све је више отвара врата и европским утјецајима. Из Италије долазиле су вијести о тек оствареном уједињењу, а у Њемачкој Бисмарк је окупљао мале државице у моћно царство. Ускоро ће избити рат између Француске и Пруске, а одмах затим и краткотрајна Париска комуна, којом се у Европи завршава доба великих немира, револуција, војних сукоба XIX вијека. Слиједићих пола стољећа, све до Првог свјетског рата, мир ће бити све благотворнији и либерализам ће се ширити све јаче и више, носећи са собом нови процват умјетности и знаности.

Заправо, то је вријеме кад Западна Европа упловљује вјероватно у своје најљепше доба. Али не и Црна Гора.

У оближњој Херцеговини 1875. букнуо је устанак кршћанских поданика против турског господства. Потакнути њиховим почетним успјесима Србија и Црна Гора ступају у рат против већ ослабљеног Отоманског царства. Конгрес представника ондашњих велесила у Берлину 1878. завршио је ову, такозвану *Источну кризу*, с тиме што је Црној Гори и Србији признао сувереност независних држава и додијелио им у рату освојена подручја. Заправо је то било само признање стварног стања ствари, јер и једно и друго већ је било извојевано у непрестаним биткама са Турцима.

Алекса Ђилас могао је сада да се врати кући.

Наиме, прије десетак или више година, кад се већ смјестио у турском Никшићу, нашао је жену и засновао породицу. Уосталом, ни женио се није као други људи, него је чувену љепотицу Новку Радовић једноставно ноћу отео из богатог родитељског дома и с њом на коњу одјурио онако, како су то приче казивале да су јунаци чинили. Смјестио се и усталио на самом прилазу Никшића са читавом обитељи коју су дјеца све више повећавала. Турци су га пуштали на миру, али његови Црногорци повремено су нападали њега и кућу, често изненада из мрака, прелазећи олако неозначену и никад точно одређену границу између црногорског и османлијског. Живећи тако у сталном сукобу са сународњацима и под

заштитом туђинаца, ипак је радосно дочекао вијест о успјесима својих сународњака у Херцеговачком устанку против његових заштитника.

Осим тога, тај догађај побудио је код Црногораца дух јединства и потребу да се – барем привремено – одбаце међусобне свађе, па је кнез Никола уочио прикладни тренутак да помилује прогоњене и заточене. Оснажени овим духом међусобног помирења и јединства, свега 24 000 Црногораца кренуло је силовито у рат против турске армије од 124.000 војника и чак извојевали редом све саме побједе у току 1876. Слиједеће године у одлучној битки недалеко Никшића црногорска војска слави једну од највећих побједа и ослобађа Никшић, затим се спушта на обалу Јадрана и ту заузима Улцињ и друга приобална мјеста. Зато *Берлински конгрес* (на којем је Дисраели завршио дјело стварања Британске империје), није могао ништа друго него признати Црној Гори све оно што је већ стекла побједама на бојном пољу.

Прогнани и одбјегли сад су се вратили кућама. Алекса је након дугих година опет био у својем селу Жупа, у родитељском дому, поред остарјелог оца Маринка, али сада са женом и већ бројном дјецом. Требало је да сви заједно уплове у миран обитељски живот.

Ипак, Ћиласима као да није суђено да их се пусти у миру.

Војвода Петар Вукотић, иначе и таст самог кнеза Николе, толико се осилио у свега неколико година након рата да је наумио затражити од својих Црногораца чак и харач, као да се угледао у тек протјеране Турке. Гласник је стигао и Алекси са поруком да одброји и преда 12 најбољих оваца, али он је то одлучно одбио. Можда би Вукотић и власти у Цетињу неком другом отрпили овакву непокорност, али овај Ћилас је већ одавно био на мети, још од убиства капетана Ћоровића. Зло је, као и обично, брзо и тајновито смишљено. Мало дана затим Алексу је позвао на гозбу, ни мање ни више, него сам крштени кум. Вјеројатно ради тога Алекса није ништа ни посумњао, поготово зато што је знао да ће на славље доћи и неки од родбине његове жене, а заборавио је да му они никада нису опростили отмицу њихове Новке.

Старији су причали да је тај дан крајем прољећа освануо сунчан и топао. У воћњаку крај кумове куће двадесетак и више мушкараца посједало је на клупе уз два дугачка стола, на којим су нагомилана печења и друга јела. Али нема оне живости у разговору, оног веселог расположења, уобичајеног на таквим гозбама. Говори се тешко, а многи шуте, јер знају што се спрема. И убрзо се то и догодило, мучки, из потаје: убица је дошао Алекси иза леђа и изненада га лупио тољагом у потиљак, једанпут, двапут. Глава му је од ударца поникнула, а онда се исправио и подигао, сав крвав и избезумљен. Неколицина изненађених престашило је поскакало од стола, а више њих навалило је шакама, колчевима, ноже-

вима на Алексу да га дотуку. Срушили су га на земљу, а он је још покушао пузећи да се измакне ударцима, али је издахнуо у грчу покрета.

Сви стоје сада скамењени у тишини. Смрт их је преплашила, али само за тренутак; оно мрачно у човјеку одједном је нахрупило животињским урликањем и подврискивањем. Људски чопор кренуо је према Ћиласа кући да уништи све мушко и стигао тамо у смирај дана. Опколили су је и позвали на ријеч Алексиног млађег брата Вељка, а кад се он показао на вратима, запуцаше и још понеки потегне нож на њега. Израђаван, али жив и покретљив, успио је побјећи и изгубити се у сумраку. Тако исто захваљујући тами спасио се Алексин дванаестогодишњи син Мирко, скочивши кроз прозор, а његовог млађег брата Лазара мајка је стигла сакрити у сијено прије него што су убице нахрупиле у кућу. Оца Маринка затекли су крај огњишта како мирно грије хладноћу својег престарјелог тијела, будући већ и наглух од великих година није ништа ни слутио, ни чуо, па су га ту и убили.

Пошли су према колијевки најмлађег Алексиног дјетета Николе, којој тек што се приближио првој години живота. Легенда прича да је у титравом полумраку огњишног пламена један од убојица замахнуо већ ножем и мајчин врисак одјекнуо је језовито.

– Стани! – викнуо је нетко. – Гријех је мало дијете...

Новка је у том гласу и силуети препознала једног од своје браће и трачак наде блеснуо је у њеном очају. Слушала је њихову кратку препирку у којој се радило о глави њеног дјетета и онда видјела како одлазе ван. Једва је смогла снаге да приђе колијевки и подигне малог Николу себи у загрљај.

Тако је отац Милована Ћиласа преживио на почетку живота покољ своје обитељи.

Вјерујем да је дугогодишње препричавање испустило или додало понеку појединост из те стравичне ноћи, али сам догађај је крваво истинит. Осим тога, постоји још и свршетак који се дубином своје етике и снагом своје трагедије уздиже до античких легенди.

Након одласка убица Новка је остала сама са троје нејаке дјеце и мртвим свекром. У опустјелој Ћиласа кући није било одраслог мушкарца да отиђе до убијеног Алексе и донесе барем главу, јер према црногорском обичају част и понос обитељи могао се ипак одржати ако се спаси и покопа – умјесто читавог мртваца – барем глава убијеног родитеља. Најмлађи син Никола био је још у колијевки, свега неколико година старији Лазар био је премлад за тако нешто, а петнаестогодишња кћи Станојка била је женско. Па ипак, као да се са мајком споразумјела само погледом, дјевојка је без ријечи пошла да учини ту мушку дужност и без поздрава изашла ван, у ноћ.

Познавала је добро пут до куће очевог кума и не би јој требало више од два сата хода, али се почело облачити на кишу, па је тама била све гушћа и већ је ситна киша почела сипити. Ипак је некако стигла и тумарајући наоколо под бљесковима громава коначно је у воћњаку пронашла Алексу. Клекнула је, замахнула сјекиром, развезала своју дјевојачку мараму и полако и њежно замотала одсјечену очеву главу. Затим је кренула натраг кући.

Невријеме је бивало све јаче. Муње су сјевале уз прасак громава и киша се спуштала у пљусковима. Из набујалих потока вода се прелијевала, па су сви путеви убрзо били разлокани и преплављени. Ипак се Алексин брат Вељко успио вратити, чак и онако израђаван, јер у оном мраку није ни требало бјежати далеко. Мало затим вратио се и син Мирко, па се кућа почела пунити шапатом, оним пригушеним и као заплашеним људским разговором, који доноси тежина смрти. Сви су ишчекивали Станојку и стрепили да је не прогута ова ноћ страве и ужаса.

Према свитању олуја се смирила и у рану зору између искиданих облака појавило се плаво небо и топло сунце. Преживели Ћиласи изненада су опазили на прагу куће Станојку, измучену и још увијек мокру од тек минуле олује, али живу. Она је неодлучним, преплашеним коракком пришла мајци и развезала окрвављену мараму. У њеним рукама указала се глава Алексе. Тог тренутка нитко није примјетио да се дјевојчина глава помало тресе, као да ју непрестано трза, а чудно укочене очи гледале су одсутно некуда у даљину. Станојка је одонда остала поремећеног ума читавог живота.

Отац Милована Ћиласа био је премален да упамти све што се дешавало око њега док је лежао у колијевки, али је растао уз приче о тој страшној ноћи и оне су постале не само бајке његовог дјетињства, него и дио његовог памћења, дио његовог живота. Неминовна последица тога била је жеља за осветом, јер иако је већина владара Црне Горе забрањивала и немилосрдно кажњавала крвну освету, она је ипак у народу одржана и чак понекад подстицана причама о праведности освете и храбрости осветника. Тако је ова тежња у њему расла заједно са њим све док се није указала прилика да се изврши.

Кнез Никола основао је године 1895. прву војну школу у Црној Гори. Бирајући прве питомце сјетио се синова Алексе Ћиласа и затражио да се један од њих упути у школу. Избор је пао на најмлађег Николу, јер он је једини од браће завршио основну школу, а није прешао одређену границу од 20 година старости. Прошла је година школовања и млади Ћилас награђен је као један од најбољих, али затим је изненада бачен у тамницу под оптужбом да је намјеравао убити владаревог сина. Истрага се отегла мјесецима и чак је два пута вођен ноћу у двор на разговоре са самим кне-

зом. Порицао је упорно било какву осветничку намјеру, али оставши сам у четири ока са владаром можда му је признао помисао на тако нешто, оправдавајући се сумњама о кнежевој сукривњи у убиству Алексе.

Много година касније препричавало се још увијек о тој храбрости Николе Ђиласа, којег усред ноћи ваде из затворских окова и одводе у двор суверену на разговор, а он не само да пориче било какву своју кривицу, него чак враћа оптужбу равно у лице кнезу и окреће је против њега. Шта више – додаје препричавањем стварана легенда – њему се, утаманиченом оптуженику, сам владар Црне Горе кнез Никола куне у своју дјецу да није ништа ни знао ни чуо о намјерама и припремама убиства његовог оца.

Након годину дана Никола Ђилас пуштен је из затвора, јер истрага није пронашла доказе сумњама, а владар му је чак додијелио чин официра. И не само то, него га још и обдари земљом у освојеном подручју, удаљеном педесетак километара од завичајног мјеста породице. Тако су Ђиласи кренули из своје постојбине у Жупи крај Никшића према Колашину, па мало даље до села Подбишћа, гдје се налазила добивена земља побијених или протјераних муслимана. Никола је ту постао командир пограничне страже коју су сачињавали тамошњи сељаци, а то је значило да је постао државни службеник са одређеном мјесечном плаћом. Према томе, он се од тамошњих сељака разликовао не само новодобивеном земљом и официрским чином, него и редовним приходом новца.

Кад су Ђиласи дошли у Подбишће породица Раденовић живјела је у селу већ више година. Они су били поријеклом из околине Плава, скоро стотину километара удаљеног према југу, изван Црне Горе, у претежно муслиманском крају и под турском управом. Тамо су Раденовићи живјели стољећима међу туђинцима и под њима, па су зато развили квалитете које су их једино могле одржати: марљивост, скромност, штедљивост, упорност, шутљивост, али – кад затреба – и велику храброст. Управо по јунаштву прочуо се Гавро Раденовић, када је одједном побио неколико насртљивих муслимана, који су чак нападали и његову младу жену. То је био довољан разлог да се бјежи и, оставивши цијело имање, кренуо је са женом и ситном дјецом на сјевер према Црној Гори. Зауставио се у Подбишћу и ту су му дјеца расла, а међу њима и кћи Василија, коју су звали Ваја.

Па тако, на самом почетку XX стољећа, Никола Ђилас оженио је Василију Раденовић.

Он је био 26 година стар, веома бистар, али и прилично непрактичан; имао је богату машту, волио је причати много и занимљиво о свему и свачему, а највише о хајдуцима и – наравно – био је изузетно храбар. Она је била 17 година, неписмена, без маште, али на свој начин животно мудра, прилично шутљива и веома марљива, а нарочито чиста и уредна.

Саградили су кућу изван села на бријегу између двије ријеке и ту се почела рађати дјеца.

Милован је био четврто дијете и рођен је 12. липња 1911. године.

Легенде о прошлости породице и читавог народа још су живјеле у препричавањима старијих на дуготрајним вечерњим посјелима, па су дјеца проналазила по шумама и удолинама тајновита мјеста збивања тих прича, али држава Црна Гора управо је излазила из херојског доба легенди и митова. Кнез Никола објављује 1905. нацрт устава и расписује прве јавне изборе, а Скупштина на првој сједници једногласно потврђује тај нацрт као Уставни закон Кнежевине Црне Горе. У мјесецима и годинама које слиједиле постепено су се формирале и двије странке, а погоршање односа црногорске владарске куће Петровића са српском владарском кућом Карађорђевића потакнуло је кнеза Николу да појача углед себи и држави. На свечаној сједници Народне скупштине у Цетињу 1910. он је Црну Гору прогласио за краљевину, а Скупштина њега проглашава за краља Николу I. Одмах затим он покреће тајне договоре са Бугарском, а касније и са Србијом и Грчком, у сврху савезништва против већ малаксале Турске царевине.

Средином 1912. краљ Никола коначно је створио Савез балканских држава против Турске и официр Никола Ћилас добио је наређење да изазове пограничне сукобе, који требају послужити као повод за објаву рата.

У врућем љетном сумраку Ћилас је окупио двадесетак својих наоружаних сељака и кренуо низ ријеку Тару према Мојковцу. Након неколико километара зауставио се пред селом Пржиште у којем је била турска гранична караула са посадом. Напао је изненада непријатељску утврду, али Турци су се упорно бранили. Никола нареди својим борцима да га штите ватром, а он узме боцу нафте и сам крене напријед. Стигавши до подножја непријатељске утврде, скине кошуљу и пролије по њој текућину, запали је и снажним замахом забаци буктињу на кров карауле. Ватра се почела ширити и убрзо је цијела утврда била у пламену. Око 40 турских војника храбро се борило и на крају изгорјело у том огњу.

Први Балкански рат разбуктао се убрзо након тога. Читаву јесен и зиму Црна Гора и њени савезници потискивали су и побјеђивали турске јединице, а у прољеће 1913. влада у Истамбулу затражила је примирје. Краљевина Црна Гора опет је проширила своје границе и у неколико тек заузетих мјеста поставила своју управу. Никола Ћилас именован је за команданта у Бијелом Пољу, старом и богатом градићу у долини ријеке Лима, са око 2.000 становника. Од Подбишћа нема нити 20 километара хода до Бијелог Поља и он је жену и дјецу доселио у град.

Миловану су онда двије године и један тренутак из тих дана запамтит ће за читав живот као своје прво, најраније сјећање – свеједно да ли сјећање на стварност самог догађаја или тек причу о догађају.

Сам је у полумрачној соби и стоји некако стиснут између великог кревета и зида, па не може никуда. По вратима лупају мајка и старији брат; затворена су изнутра засуном, сигурно их је он затворио у игри, али то не памти. Затим они вани (којих је све више) престају лупати и одлазе, па се појављују код прозора над степеништем и опет га дозивају да им отвори, али он се не може макнути или се боји то учинити. Вичу му да је он већ велики дечко, добар и паметан, може лако отворити врата и обећавају му свашта да то учини. Ипак, притиснут креветом он остаје непомичан и не разумије како је ту доспио, али схваћа да је у соби сам у том неугодном сумраку и да је закључан. И то га све више плаши, јер као да је у оном *затвору*, о којем је отац толико причао.

Нетко је кроз прозор штапом одгурнуо кревет и он трчи вратима, брзи их отвара и свјетлост га обасипље, а он – осјећајући се спасен – улети у мајчин загрљај.

Неколико мјесеци касније породица је кренула натраг у село, јер Никола је унапријеђен на нову дужност у Ђаковицу, па је њима било тешко ићи стално за њим. Тај повратак кући веселио је малог Милована и он се сјећа слике кад су прелазили једну ријеку. Вода је била бистра и плитка, па се видјело бијело заобљено камење на дну; коњи су лако прегазили, вукући кола са стварима, а њега је пренио војник којег је отац дао да их отпрати кући.

Село Подбишће и читав крај око града Колашина сурове је али и изузетне љепоте. Село је високо у планини, а још више изнад њега кућа на узвишеној чистини бријега подно шуме, која је видљива из далека и привлачна за свакога. На једној страни брдо се спушта којих стотињак и више метара до мале рјечице Штитарић, која се мало даље иза куће улијева у ријеку Тару, чији ток протиче затим стјеновитом усеклином на другој страни. Тако кућа стоји на узвисини и подно шуме између тих двију брзих и хладних вода. Преко Таре, нити пола сата хода даље долази се до Биоградског језера, надалеко чувеног својом љепотом и осамљено усред шумовитих планинских врхова.

Ту, у сплету ових легенди и стварности, у опречностима љепоте планинских висова и ријечних удолина, у тим супротностима толико изразитим и наглим, толико снажним, протекло је дјетињство Милована Ђиласа. Протекло је оно доба које у животу сваког човјека оставља најјаче и најдубље трагове.

---

Daniel IVIN

## THE DJILAS FAMILY

### *Summary*

The origin of every man is not without importance in the creation of his personality, of the path he will take in life, or his fate. Therefore, his antecedents and his national heritage more or less can help in a way to inform and to explain a man's personality, especially when the person in question is one so exceptional as Milovan Djilas.

In the manner and style of an essay the author is sketching the creation of Montenegrin distinctiveness, a background upon which the origin of Djilas is portrayed. It grows out of stories comprised of legends that become fact and facts that become legends. This entangling of fact and legend is the real truth of Montenegro's distinctiveness, which in the strict or dry exactitude of an scholarly article would lose its soul, it would lose its essential truthfulness.

This distinctiveness of Montenegro began to be created in the 14th century, but not simply because of its mountainous isolation and its physical separation in that part of the Balkans. Actually, in some way it could be that the Montenegrin people themselves – that is, those Serbian tribes who migrated here and chose it as their homeland – must have already possessed some characteristics which suits such a region. As is often said, the seed fell on fertile soil so what grew from it and spread into the world was the renowned idea of Montenegro and of the Montenegrin people. As the author finishes, „here in the threads of these legends and reality, in the contrasts of the austere beauty of its mountain vistas and its river valleys, in contradistinctions so expressed and so sudden, so powerful, passed the childhood of Milovan Djilas, passed that time which in the life of every man leaves the strongest and deepest impressions.”

This essay is, in fact, the beginning of a biography of Milovan Djilas. The author began that work with the agreement and cooperation of Djilas himself. Unfortunately, because of a set of exceptional circumstances, the author has twice been forced to interrupt the writing of this biography. This essay is in some way the first announcement of this forthcoming book, which will be published in its entirety in the foreseeable future.

